

Opinia dotycząca wprowadzenia unormowań regulujących pieczę współdzieloną

I. Przedmiot opinii

Przedmiotem niniejszej opinii jest piecza współdzielona. Pojęcie pieczy współdzielonej nie jest pojęciem ustawowym, lecz dorobkiem nauki prawa. Piecza współdzielona nie została jak dotąd zdefiniowana ani dookreślona w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym (dalej: k.r.o.). Brak w przepisach k.r.o. wyraźnej regulacji pieczy współdzielonej nie oznacza niedopuszczalności jej orzekania. Rozstrzygnięcie o wspólnym wykonywaniu władzy rodzicielskiej po rozwodzie lub rozstaniu rodziców, w postaci ustanowienia pieczy współdzielonej, jest rozwiązaniem, które mieści się w dyspozycji przepisów art. 58 § 1 i 1a oraz art. 107 § 2 k.r.o. Adresatami normy z art. 58 k.r.o. są rozwodzący się rodzice, natomiast normy z art. 107 k.r.o. rodzice pozostający w rozłączeniu. Zakresem zastosowania art. 107 k.r.o. objęto przypadki, w których rodzice są w separacji faktycznej i nie pozostają we wspólnym pożyciu, tj. nie zamieszkują razem oraz nie prowadzą wspólnego gospodarstwa domowego. Obecnie instrumentem prawnym, za pomocą którego rodzice mogą wystąpić do sądu z wnioskiem o ustalenie pieczy współdzielonej jest porozumienie o sposobie wykonywania władzy rodzicielskiej i utrzymywaniu kontaktów z dzieckiem – odpowiednio po rozwodzie lub rozstaniu rodziców, popularnie nazywane planem wychowawczym.

II. Istota pieczy współdzielonej

W praktyce piecza współdzielona oznacza, że dziecko przebywa na zmianę raz u jednego, raz u drugiego rodzica w takim samym lub zbliżonym czasie. W piśmiennictwie poświęconym pieczy współdzielonej, dodatkowo błędnie utożsamianej z symetryczną pieczą współdzieloną, silnie akcentuje się kwestię czasu. Niekiedy wydaje się, że w koncepcji pieczy współdzielonej najistotniejsze jest to, że dziecko dzieli swoje życie na dwa domy, np. tydzień mieszka u matki, a tydzień u ojca. Tymczasem od podziału czasu i miejsca pobytu o wiele ważniejsze są relacje między rodzicami, którzy mimo rozwodu lub rozstania, respektują swoje prawo do równego uczestniczenia w życiu dziecka. Istotą pieczy współdzielonej nie jest organizacja czasu, lecz założenie współpracy rodzicielskiej oraz zaangażowanie obojga rodziców w bieżącą pieczę nad dzieckiem i jego wychowanie. Innymi słowy, chodzi o zachowanie wspólnej odpowiedzialności za dziecko i utrzymanie więzi z każdym z rodziców. Podział obowiązków rodzicielskich, bez

względem na przyjęte przedziały czasu, powinien służyć temu, żeby rodzice byli zaangażowani we wszystkie sfery życia dziecka.

III. Wprowadzenie pojęcia i definicji pieczy współdzielonej

Pieczą współdzieloną nie jest koncepcją teoretyczną w Polsce. Jest to rozwiązanie, które w praktyce sądowej jest znane i stosowane coraz częściej, chociaż k.r.o. nie reguluje wprost tej instytucji. Pieczę współdzieloną stanowi wyraz przemian zachodzących w rodzinie. Obecnie obserwuje się zmianę ról rodzicielskich. Współczesne rodziny charakteryzuje większa równość płci w rolach rodzicielskich, co przyczynia się do zmiany tradycyjnych ról i odpowiedzialności rodziców. Wychodząc naprzeciw potrzebie unowocześniania regulacji rodzinnych i ich dostosowywania do zmieniającej się rzeczywistości społecznej w Polsce oraz wyeliminowania panującej obecnie dużej niepewności prawnej związanej z brakiem wyraźnej regulacji pieczy współdzielonej w przepisach prawa materialnego, należy opowiedzieć się za wprowadzeniem pojęcia i definicji pieczy współdzielonej do k.r.o.

Rozważając kształt unormowań regulujących pieczę współdzieloną, warto odwołać się do doświadczeń państw obcych w tej materii, w szczególności wzorców amerykańskich. Wynika to po pierwsze z faktu, że przyjęty przez polskiego ustawodawcę – w wyniku noweli k.r.o. z 2008 r. – model porozumienia rodziców był wzorowany na amerykańskiej koncepcji planu wychowawczego (ang. *parenting plan*). Po drugie, instytucja pieczy współdzielonej ma swoją genezę w Stanach Zjednoczonych. W tym kraju zaczęto najwcześniej stosować i rozwijać różne formy wspólnego wykonywania władzy rodzicielskiej w przypadku rozvodu lub rozstania rodziców. Ponadto, Amerykanie wiodą prym jeśli chodzi o ilość i jakość badań empirycznych nad pieczę współdzieloną. Wyniki tych badań są ważne zwłaszcza w kontekście porównywania różnych form sprawowania władzy rodzicielskiej – od modelu pieczy wyłącznej z podziałem na rodzica pierwszo- i drugoplanowego przez wspólne wykonywanie władzy, ale z ustalonym miejscem stałego pobytu przy jednym z rodziców, aż po rzeczony model pieczy współdzielonej. Dorobek amerykański może też pomóc w ustaleniu korzyści i zagrożeń wynikających z pieczy współdzielonej, a także ogólnych założeń – jakie bowiem okoliczności sprzyjają stosowaniu tej instytucji, a jakie okoliczności powinny ją wykluczać.

Nie można mówić o modelowej, uniwersalnej regulacji pieczy współdzielonej w systemie prawa amerykańskiego, ponieważ każdy stan może mieć (i zazwyczaj ma) swoje uregulowania w tej materii. Jednakże w większości amerykańskich stanów instytucja pieczy współdzielonej jest przedmiotem szczegółowych regulacji ustawowych. Przykładowo, w prawie Alabamy pieczę współdzieloną oznacza, że rodzice dzielą się codzienną pieczę w sposób zapewniający

dziecku regularny oraz bliski kontakt z każdym z nich. Piecza współdzielona nie musi być symetryczna, sprawowana dokładnie w równych odstępach czasu (*Section 30-3-151(3) Code of Alabama*). W Idaho pod pojęciem pieczy współdzielonej rozumie się orzeczenie przyznające każdemu z rodziców „odpowiednią” ilość czasu spędzanego z dzieckiem, w którym to czasie dziecko zamieszkuje lub jest pod pieczą i nadzorem tego rodzica. Podobnie jak w Alabamie, piecza współdzielona powinna być dzielona między rodzicami w sposób zapewniający dziecku regularny oraz bliski kontakt z obojgiem rodziców, ale niekoniecznie musi oznaczać model symetryczny, a nawet model, w którym dziecko przebywa naprzemiennie w dwóch domach (*Section 32-717B(2) Idaho Statutes*). Dla porównania, w prawie Iowy piecza współdzielona została zdefiniowana jako powierzenie (czy może trafniej – pozostawienie) bieżącej pieczy nad dzieckiem obojgu rodzicom sprawującym wspólnie władzę rodzicielską. Oznacza to, że oboje rodzice mają równe prawa i obowiązki wobec dziecka, w szczególności w zakresie spędzania wspólnie czasu, ponoszenia kosztów utrzymania dziecka czy zapewnienia mu faktycznej pieczy – przy czym, na co zwraca uwagę ustawodawca, we wszystkich tych prawach i obowiązkach rodzicom przysługuje równouprawnienie (*Section 598.1(4) Iowa Code*). W Kalifornii piecza współdzielona oznacza, że każdemu rodzicowi przysługuje prawo do spędzania z dzieckiem „odpowiedniej” ilości czasu oraz, że piecza ta powinna być dzielona między rodzicami w taki sposób, aby zagwarantować dziecku regularny i bliski kontakt z obojgiem z nich (*Section 3004 California Family Code*). Podobnie w ustawodawstwie Massachusetts, sprawowanie pieczy współdzielonej polega na tym, że dziecko ma ustalone okresy zamieszkiwania i pozostawania pod nadzorem każdego z rodziców; piecza ta powinna być dzielona między rodzicami w sposób zapewniający dziecku regularny i bliski kontakt z obojgiem (*Section 208 § 31 Massachusetts General Laws*). Ostatnim przykładem stanu, w którym także kompleksowo uregulowano pieczę współdzieloną jest Utah, gdzie piecza ta oznacza model wspólnego wykonywania władzy rodzicielskiej po rozwodzie lub rozstaniu rodziców, w którym: a) dziecko nocuje u każdego z rodziców co najmniej 30% w roku, a oboje rodzice partycypują w kosztach utrzymania dziecka (poza obowiązkiem alimentacyjnym); b) dziecko przebywa w równych lub porównywalnych odstępach czasu z każdym z rodziców, jeżeli jest to zgodne z dobrem dziecka; c) dziecko może mieć ustalone jedno miejsce stałego pobytu; d) sąd może wskazać rodzica pierwszoplanowego i dom tego rodzica jako miejsce pobytu dziecka (*Section 30-3-10.1(3) Utah Code*).

W kontekście wymogu co najmniej 30% czasu spędzanego z dzieckiem, o którym mowa w prawie Utah, warto odwołać się do wypowiedzi doktryny amerykańskiej wyjaśniającej problem granic pieczy współdzielonej oraz innymi rodzajami pieczy. Dominuje bowiem pogląd, że aby można było mówić o pieczy współdzielonej, niezbędne jest, aby każdy z rodziców spędzał co

najmniej 35% z dzieckiem po rozwodzie lub rozstaniu. Wynika to bowiem z faktu, że w modelu współdzielonym oboje rodzice są równie zaangażowani, a zwłaszcza odpowiedzialni za pieczę i wychowanie dziecka, co prowadzi do bardziej zrównoważonego podziału obowiązków. Piecza współdzielona ma zakładać taki układ, w którym każdy z rodziców ma wymierny kontakt z dzieckiem, ponieważ wtedy rodzic ma realny wpływ na zachowanie i kształtowanie postaw dziecka. Nie może to być relacja weekendowa i rekreacyjna, sprowadzająca się do zapewniania dziecku atrakcji. Powyższe znajduje swoje odzwierciedlenie w praktyce. Choć w niektórych z amerykańskich stanów wprowadzono sztywne ramy czasowe dla pieczy współdzielonej (ang. *joint physical custody*), to jednak najpopularniejszym w Stanach Zjednoczonych modelem współdzielonym jest model 35/65 (ang. *35/65 custody schedule*). Polega on na tym, że dziecko przebywa cztery i pół dnia u jednego rodzica (dni, w których dziecko chodzi do szkoły), czyli 65%, a pozostałe dwa i pół dnia przebywa u drugiego (35%).

Równoległe z rozwojem pieczy współdzielonej w systemie prawa amerykańskiego, także w innych krajach piecza ta staje się nowoczesnym trendem w legislacji. W pierwszej kolejności warto podać przykład Belgii, gdzie wprowadzono kompleksowe regulacje dotyczące instytucji pieczy współdzielonej. Oznacza ona, że dziecko spędza równą lub porównywalną ilość czasu z każdym z rodziców po ich rozstaniu. Ponadto, w 2006 r. w Belgii wprowadzono domniemanie pieczy współdzielonej. Unormowania regulujące pieczę współdzieloną można również znaleźć we francuskim kodeksie cywilnym. Zgodnie z treścią art. 373-2-9, dziecko może znajdować się pod pieczą jednego z rodziców, jak i przebywać naprzemiennie pod pieczą obojga rodziców. Aby ułatwić sądom orzekanie w przedmiocie pieczy współdzielonej, wprowadzono kryteria, które należy brać pod uwagę przy ocenie zasadności orzeczenia tej pieczy. Zaliczają się do nich: (1) relacje dziecka z rodzicami; (2) wiek dziecka; (3) zasada nierozdzielania rodzeństwa; (4) odległość między domami rodziców; (5) kompetencje wychowawcze rodziców; (6) zdolności adaptacyjne dziecka. We Francji nie ma jednak domniemania pieczy współdzielonej. W prawie holenderskim nie ma definicji legalnej pieczy współdzielonej, ale wprowadzono domniemanie tej pieczy. Sąd orzekający o władzy rodzicielskiej rodziców rozwodzących się lub żyjących w rozłączeniu powinien w pierwszej kolejności rozważyć model współdzielony – czyli taki, w którym dziecko spędza co najmniej 40% czasu z każdym z rodziców. W Holandii, podobnie jak np. w prawie norweskim, warunkiem orzeczenia pieczy współdzielonej jest sporządzenie i przedłożenie sądowi przez rodziców pisemnego planu wychowawczego. Kolejnym przykładem kraju, w którym obowiązują regulacje pieczy współdzielonej są Czechy. Zgodnie z treścią art. 907 ust. 2 czeskiego kodeksu cywilnego, orzekając o pieczy współdzielonej, sąd uwzględnia: (1) wiek i rozwój dziecka; (2) kompetencje wychowawcze rodziców; (3) relacje dziecka z

rodzeństwem, dziadkami i dalszymi krewnymi; (4) dotychczasowy model wychowywania dziecka i podział ról rodzicielskich w rodzinie.

Należy podkreślić, że ani w Stanach Zjednoczonych, ani w krajach europejskich instytucja pieczy współdzielonej nie jest regułą przy orzekaniu o wykonywaniu władzy rodzicielskiej po rozwodzie lub rozstaniu rodziców. Regułą jest natomiast pozostawienie obojgu rodzicom pełnej władzy rodzicielskiej, która może – jeżeli przemawia za tym dobro dziecka, lecz nie musi być wykonywana w formie pieczy współdzielonej. Pozostawienie rodzicom wspólnie pełni władzy rodzicielskiej oznacza, że mają oni prawo do współdecydowania o ważnych sprawach dziecka (tzw. *joint legal custody*). W skali światowej średni wynik dla wyroków rozwodowych przyznających pieczę współdzieloną to 20%, czyli w jednej na pięć rodzin na świecie sprawdza się ten model pieczy nad dzieckiem. Najczęściej o pieczy współdzielonej orzeka się w Holandii, Belgii oraz krajach skandynawskich. Podkreślenia przy tym wymaga, że zwłaszcza w krajach skandynawskich silnie akcentuje się zasadę równouprawnienia kobiet i mężczyzn. W Szwecji, tytułem przykładu, rodzice mają prawo do 480 dni płatnego urlopu rodzicielskiego, przy czym 90 dni jest „nieprzenoszalnych” i przysługuje wyłącznie ojcom. Ponadto, rodzice mają prawo do premii, jeśli podzielą się urlopem po równo. To wszystko sprawia, że oboje rodzice mają szansę realizować się nie tylko w rodzicielstwie, ale też w pracy. Rodzice dzielą się równo obowiązkami rodzicielskimi, dlatego model pieczy współdzielonej jest dla nich czymś „naturalnym” po rozwodzie lub rozstaniu. Jednakże średni wynik 20% może również wynikać po pierwsze z wymagań, jakie stawia przed rodzicami i dzieckiem piecza współdzielona, a po drugie, z nietrwałości tego modelu wychowania dziecka. Praktyka pokazuje, że od roku do trzech lat od orzeczenia pieczy współdzielonej, rodzice często wnoszą o uchylenie lub zmianę tego orzeczenia poprzez orzeczenie pieczy wyłącznej, w której dziecko przebywa stale u jednego z rodziców.

W Polsce niejednokrotnie podejmowano już próby definiowania czy dookreślania pieczy współdzielonej. Potwierdza to analiza projektów ustaw nowelizujących k.r.o. lub nowego k.r.o. Na szczególną uwagę zasługuje definicja pieczy współdzielonej (nazwanej w projekcie pieczą równoważną) zaproponowana właśnie w projekcie nowego Kodeksu rodzinnego z 2018 r.: jest to piecza rodziców sprawowana nad dzieckiem, określona w orzeczeniu sądu, sprawowana naprzemiennie przez każdego z rodziców w powtarzających się, ale niekoniecznie w takich samych okresach, zgodna z dobrem dziecka i uwzględniająca jego zdanie oraz prawo dziecka do wychowania przez oboje rodziców. Definicja ta wydaje się korespondować z definicjami pieczy współdzielonej obecnymi w zagranicznych systemach prawnych.

IV. Zalety i wady pieczy współdzielonej

Pieczą współdzieloną ma swoich zwolenników i przeciwników. W literaturze przedmiotu w kontekście zagrożeń związanych z tą pieczą wymienia się głównie: (1) negatywny wpływ na psychikę i rozwój emocjonalny dziecka; (2) niestabilność otoczenia, co utrudnia nawiązywanie trwałych przyjaźni oraz relacji społecznych; (3) brak poczucia przynależności; (4) przedmiotowe traktowanie dziecka; (5) eksperymentalny charakter i docelowo konieczność zmiany na inny model wychowawczy; (6) wzrost tzw. porwań rodzicielskich. Jednak zalety stosowania instytucji pieczy współdzielonej przeważają nad jej potencjalnymi ryzykami. Do korzyści płynących z tej pieczy zalicza się m.in.: (1) pozytywny wpływ na rozwój fizyczny, psychiczny oraz emocjonalny dziecka; (2) brak poczucia opuszczenia; (3) lepszą zdolność adaptacyjną do nowej rzeczywistości po rozpadzie rodziny; (4) zachowanie bliskich więzi z każdym z rodziców; (5) zaangażowane ojcostwo; (6) zapobieganie tzw. alienacji rodzicielskiej; (7) utrzymanie autorytetu rodzicielskiego; (8) realny wpływ na dziecko; (9) równy podział obowiązków rodzicielskich; (10) złagodzenie trudu ekonomicznego i innych ograniczeń związanych z samotnym rodzicielstwem.

Odnosząc się do wymagań, że zalety pieczy współdzielonej najlepiej widać w przypadkach, gdy to sami rodzice zgodnie o nią wnioskuje. Dlatego też pieczę współdzieloną – przy wszystkich swoich zaletach – nie powinna być narzucana rodzicom przez sąd. Powinna być jedną z opcji uregulowania wykonywania władzy rodzicielskiej po rozwodzie lub rozstaniu rodziców oraz być wyrazem kompromisu rodzicielskiego. Naczelną zasadą orzekania o pieczy współdzielonej jest zawsze zasada dobra dziecka w świetle okoliczności konkretnej sprawy. Warto natomiast zwrócić uwagę na to, że sądy analizując zastosowanie pieczy współdzielonej przez pryzmat dobra dziecka nie porównują tej pieczy ze stanem optymalnym, tj. wychowywaniem dziecka w niezdezintegrowanej rodzinie pełnej, ale z możliwym stanem, w którym pieczę nad dzieckiem zostaje powierzona wyłącznie jednemu rodzicowi.

V. Warunki stosowania pieczy współdzielonej

Analiza wyników badań empirycznych poświęconych pieczy współdzielonej pozwala na określenie warunków, które muszą zostać spełnione, aby pieczę ta faktycznie urzeczywistniała zasadę dobra dziecka. Rozstrzygając o pieczy współdzielonej należy mieć na względzie pewne ograniczenia wynikające z uwarunkowań rozwojowych dziecka, jak i warunków zewnętrznych. Mowa tu przede wszystkim o: (1) wieku dziecka; (2) relacjach między rodzicami; (3) odległości między ich domami; (4) warunkach mieszkaniowych rodziców; (5) ewentualnych problemach w rodzinie.

Przegląd wyników badań empirycznych dotyczących wpływu pieczy współdzielonej na dziecko pokazuje, że piecza ta nie sprawdza się w przypadku niemowląt i młodszych dzieci (do dwóch-trzech lat). Chodzi o biologiczne uwarunkowania kobiet i o to, w jaki sposób bliskość matki wpływa na rozwój dziecka na wczesnym etapie jego życia. Nawet rozłaka trwająca dobę może bowiem zwiększyć ryzyko wystąpienia problemów, w tym problemów psychicznych w wieku dorosłym. Sukces pieczy współdzielonej zależy też od stosunków między rodzicami, a w szczególności od tego, jak będą oni siebie postrzegać jako rodziców swojego dziecka – jako matkę i ojca, a nie jako byłą żonę/partnerkę czy byłego męża/partnera. Piecza współdzielona to model wychowawczy, który wymaga partnerstwa w sprawach dziecka, dlatego silny konflikt między rodzicami powinien wykluczać powierzenie im obojgu wspólnie wykonywania władzy rodzicielskiej w formie pieczy współdzielonej. Badania nad stresem pokazują, że podjęcie decyzji o rozwodzie (rozstaniu) jest jednym z tych doświadczeń, które człowieka obciążają najbardziej, a sam rozwód (rozstanie) to najczęściej seria złych emocji, kłótni i napiętych sytuacji, które go poprzedzają. Rodzice zajęci osobistym konfliktem nie potrafią oddzielić kwestii rozstania od kwestii dotyczących dziecka. Przy pieczy współdzielonej bardzo ważna jest postawa partnerska rodziców – aby wzajemnie wspierali się w wypełnianiu ról matki i ojca mimo rozstania. Naukowcy są zgodni co do tego, że również w przypadkach występowania przemocy domowej, uzależnienia, zaburzeń zdrowia psychicznego nie powinno orzekać się pieczy współdzielonej.

W kontekście omawianej problematyki warto wspomnieć, że warunki stosowania pieczy współdzielonej były przedmiotem rozważań Komisji Europejskiego Prawa Rodzinnego (*Commission on European Family Law, CEFL*), utworzonej w 2001 r. Jednym z najważniejszych osiągnięć Komisji było opracowanie tzw. Zasad europejskiego prawa rodzinnego (*Principles of European Family Law*), które mają stanowić punkt wyjścia dla harmonizacji prawa rodzinnego państw europejskich. Do pieczy współdzielonej odnosi się zasada 3.20 (2), zgodnie z którą dziecko może przebywać na zmianę z obojgiem rodziców, przy czym sąd powinien wziąć pod uwagę następujące czynniki: (1) wiek i zdanie dziecka; (2) zdolność i gotowość rodziców do współpracy w sprawach dotyczących dziecka, jak również ich sytuację osobistą; (3) odległość między domami rodziców i szkoły dziecka.

VI. Wprowadzenie domniemania pieczy współdzielonej

Pod pojęciem domniemania pieczy współdzielonej należy rozumieć wprowadzenie zasady orzekania o niej w pierwszej kolejności. Wprowadzenie unormowań regulujących instytucję pieczy współdzielonej nie musi automatycznie oznaczać przyjęcia jej jako podstawowej formy

wykonywania władzy rodzicielskiej. Nawet w Stanach Zjednoczonych, gdzie piecza ta cieszy się dużą popularnością wśród rozwodzących się rodziców, tylko w dwóch stanach – Kentucky i Nevada – przyjęto domniemanie pieczy współdzielonej. Domniemanie jest wzruszalne i może zostać obalone, jeżeli okaże się, że w rodzinie dochodziło do przemocy.

VII. Wnioski

Wychodząc naprzeciw potrzebie wprowadzenia unormowań regulujących instytucję pieczy współdzielonej, warto sięgać do wzorców wypracowanych w ustawodawstwach innych krajów, np. Stanów Zjednoczonych. Ten model pieczy przyjął się i rozwinął w krajach skandynawskich oraz niektórych krajach Europy, w tym Belgii, Francji i Holandii. W polskim systemie prawa rodzinnego panuje nadal duża niepewność prawna z powodu braku wyraźnej regulacji pieczy współdzielonej w k.r.o. Nie powinno budzić wątpliwości, że stosowanie pieczy współdzielonej jest dopuszczalne w Polsce, natomiast przedkładane projekty zmieniające k.r.o., bądź też wprowadzające nowy Kodeks rodzinny pod kątem pieczy współdzielonej wypowiadają to, co dotychczas można było wyinterpretować.

Z badań empirycznych nad pieczą współdzieloną wynika, że piecza ta, co do zasady, ma pozytywny wydźwięk. Korzyści wynikające ze stosowania pieczy współdzielonej przeważają nad zagrożeniami. Wydaje się jednak, że jest zbyt wcześnie na formułowanie wytycznych w zakresie domniemanie pieczy współdzielonej, czyli priorytetowego orzekania tej pieczy przez sądy rodzinne w Polsce. Niewątpliwie należy rozwinąć i pogłębiać wiedzę na temat instytucji pieczy współdzielonej. Chodzi tu o świadomość warunków stosowania pieczy współdzielonej, które muszą zostać spełnione, aby piecza ta funkcjonowała efektywnie i przynosiła korzyści zarówno dziecku, jak i jego rodzicom.

Literatura

1. Barumandzadeh R. et al., *The impact of parental conflict and the mitigating effect of joint custody after divorce or separation*, „Journal of Divorce & Remarriage” 2016, vol. 57, no. 3.
2. Boele-Woelki K. et al., *Principles of European family law regarding parental responsibilities*, Antwerpen-Oxford 2007.
3. Habdas M., *The evolution of joint parenting in Poland: the legal perspective on lessons learned and still to be learned*, „International Journal of Law” 2019, no. 33.
4. Kamińska K., *Pieczą naprzemienną a władza rodzicielska rodziców żyjących w rozłączeniu*, Warszawa 2022.
5. Kamińska K., *Sprawowanie władzy rodzicielskiej w sytuacji rozvodu lub rozstania rodziców*, „Przegląd Sądowy” 11-12/2022.
6. Nielsen L., *Shared physical custody: does it benefit most children*, „Journal of the American Academy of Matrimonial Lawyers” 2025, vol. 28, no. 1.
7. Nikolina N., *The influence of international law on the issue of co-parenting emerging trends in international and European instruments*, „Utrecht Law Review” 2012, vol. 8, no. 1.
8. Sasiak J., *Komentarz do art. 58 k.r.o.*, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Habdas, M. Fras, Warszawa 2021.
9. Słyk J., *Komentarz do art. 107 k.r.o.*, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. serii K. Osajda, red. tomu M. Domański, J. Słyk, Legalis/el. 2024.